

Vicenç M. Rosselló i Verger

JOAN ESTERLICH, UN MALLORQUÍ DIFERENT

El món d'ahir de Joan Estelrich. Dietaris, cultura i acció política

Xavier Pla (ed.)

324 pp., 2015, València, PUV

Acaba d'eixir, en edició a cura de Xavier Pla, un llibre que reuneix vuit contribucions d'escriptors diversos a la jornada organitzada l'abril de 2014 a la Universitat de Girona, avançades parcialment al número 47 (2014) d'aquesta revista. Dues més s'han afegit amb posterioritat al col·loqui.

Jo no vaig arribar a conèixer el personatge, però mon pare —nascut el 1882— que era de «la Ceba» i subscriptor dels *Quaderns d'Estudi* i de la col·lecció Minerva, dirigida pel jove mallorquí, me'l contraposava amb el Juan Luis Estelrich (1856-1923), un catedràtic d'institut antirenaixentista que només va escriure en castellà i que titllava de *castila*. Tanmateix, el nostre ambiciós felanitxer no li queia bé del tot. Ara, un cop llegits els *Dietaris* exhumats per Manuel Jorba i el llibre que comentaré, m'ho explic perfectament: el jovenet una mica fatxada no encaixava al seu model de patriota assenyat i, de més a més, s'havia passat al col·laboracionisme. Anècdota a part, ja és ben hora de recuperar una figura, no per estranya, menys significativa.¹

Trets biogràfics

N'Estelrich va néixer, l'any 1896, a Felanitx, una vila-ciutat sociològicament peculiar. Els dietaris,² suara publicats a cura de M. Jorba, que estaven pensats com a material bàsic d'unes memòries mai no escrites —un de tants projectes frustrats de l'autor— ens donen moltes clarícies, jo crec que sinceres, sobre la vida pública

¹ Mossèn Josep Estelrich, parent proper del personatge, *turricano* com ell, em deia que «això de felanitxer marcava»...

² Com tot el gènere memorialístic, contenen una bona part d'*autobombo*, encara que l'autor sovint s'acusí d'inoperància i d'indolència...

i privada de n'Estelrich que la destinació de son pare, carrabiner, va portar a Menorca (1908-1914) on va cursar el batxiller a l'Institut de Maó. Allà evoca el seu «desvetllament espiritual», una mica menorquinista. El metge Camps (Francesc d'Albranca) des Migjorn Gran —una mena de Maurras felibrenc, abans de l'afer Dreyfus— l'inicià en el regionalisme a través de l'Acadèmia Mariana de Sant Estanislau i la *Gaceta de Menorca*. En aquesta època el seu tema d'estudi era l'erudit humanista Josep Miquel Guàrdia.³ Més tard, l'amistat amb en Josep M. Ruiz Mament, del cercle de Francesc Cambó, seria el pont de coneixença amb el financer i polític. A punta Nati (nord-oest de Menorca) d'on era farer el seu pare, entre 1914 i 1917, havia conegut na Maria Verger de la qual en Joan esdevingué guia literari i li va suscitar un dels primers enamoraments.

Traslladat a Barcelona, va exercir *pro pane lucrando* de lector a l'editorial de Gustau Gili (1917-1918) que el va alliberar del servei militar, pagant-li la «quota». Allà se sentia explotat i, per altra part, una mica decebut del dubitatiu regionalisme illenc. Al mateix temps covava el neguit de no tenir estudis universitaris, que va tractar de remeiar matriculant-se a l'Escola Normal de Barcelona, sense reeixir-ne. La seva vocació i exercici d'intel·lectual autodidacte li procurà el menyspreu dels confreres barcelonins, exceptuats el filòsof Francesc Pujols, l'humanista i periodista Joan Crexells, i els poetes Josep M. López-Picó i Josep Carner, amb reserves.

Havia dirigit *El Día* (1921), periòdic d'en Verga (Joan March Ordinas)⁴ i, malgrat esser reticent amb la Lliga i haver-se barallat amb n'Eugeni d'Ors (1919 o 1920), acabà per posar-se al servei d'en Francesc Cambó. El *baleàric* de 24 anys, arribat a Barcelona disposat a menjar-se el món, duia la testa coronada amb un cridaner tupé; quan tenia més de 40 anys, encara el va retratar N. Luján «amb una florida pinta de tenor». La fotografia de la coberta del llibre comentat ens dóna un posat de pensador abstret sobreactuat...

Seguint l'estela d'en J. Puig i Cadafalch, president de la Mancomunitat i sota l'ègida d'en Cambó, el jove felanitxer rebé l'encàrrec de centralitzar a Barcelona la propaganda catalanista a l'estranger (1919-1920) i de dirigir el projecte cultural més ambiciós, la col·lecció de la Fundació Bernat Metge (1923-1958) de clàssics llatins i grecs en edició crítica i traducció catalana, a l'estil de la Teubner o la Budé.

³ Des de París, el 1889, havia traduït i editat *Lo somni* de Bernat Metge, tot reivindicant els clàssics per davant dels modernistes. També entrà en polèmica amb M. Menéndez Pelayo, que li retreia haver-se nacionalitzat francès, i amb A. Morel-Fatio

⁴ Les males llengües contaven que en una visita d'en Cambó a en Verga per convèncer-lo de que s'incorporàs a *Solidaritat*, li va mostrar una llista de personatges mallorquins més o menys catalanistes i el financer li va dir: «Aquí no veig més que xuetes i capellans. No m'interessa!»

En Carles Riba, d'antuvi reticent, en comprovar l'empenta del mallorquí, acabaria consentint-hi.

Política i cultura

Autoestima, ambició i dependència són factors que, al cas que ens ocupa, no sempre contribuirien a l'èxit. «Quan un home no pot fer política fa literatura» deia n'Estelrich (*Entre la vida i els llibres*, 1926), lector insaciable, que va fer i pensava fer més literatura que política, si més no, literatura europea i política pancatalana. Va començar d'al·lotell fent política local amb els aristòcrates Squella, *senyors* menorquins. Després, abjura del seu pretèrit i fa costat a Ruiz Manent, un regionalista de dreta, afiliat al maurisme. Tot i que va encoratjar el regionalisme illenc, sobretot amb el setmanari *La Veu de Mallorca* (1917-1919 i 1931), n'Estelrich considerava els polítics mallorquins «condemnants a perpètua inèrcia»; reconeixia en Joan Pons i n'Elvir Sans, però tenia reserves per a Joan Alcover, Miquel Ferrà i —com Maurras, altre cop— detestava els xuetes. Admetia la vàlua d'en Lluís Martí, però era republicà i havia enganat en Cambó...

La convicció «paiscatalanista» —jo solc dir *catalànica* per aclarir-me— feu intervenir en Joan Estelrich, el juny de 1936, al *Missatge als mallorquins* i la *Resposta als catalans* que tants de maldecaps comportaren als signants. Des de la seva estada barcelonina òbviament i dins l'àmbit culturalista i noucentista exercí d'animador i col·laborador de *La Veu de Catalunya* i *La Revista*. Una frase seva era ben explícita: «sóc català, de Mallorca o sense Mallorca».

En Miquel dels Sants Oliver, maurista i discretament catalanista havia de ser un dels primers mestres de n'Estelrich, que com a intel·lectual humanista va armar-se d'una ideologia europea. N'hi ha que diuen que *Fènix o l'esperit de la Renaixença* (1934) és un plagi del llibre del filòleg romanista, Ernst R. Curtius, *Deutscher Geist in Gefahr* (1932)⁵ que propugnava una «revolució conservadora» que el mallorquí volia propulsar amb la Fundació Bernat Metge, J. W. Goethe i Carles Riba, entremig. Fet i fet i amb voluntat civil o cívica, va «conquerir el territori d'Ors» (V. Puig) i va passar d'antisoviètic a germanòfil —amb qualche vel·leïtat feixista—, americanòfil i franquista.

La dependència econòmica del mecenes implicava l'assumpció de l'ideari polític del cercle d'en Cambó. La Lliga era dels selectes i no sempre realistes, sobretot

⁵ Un dels capítols fonamentals del llibre, «L'abandó de la cultura», va sortir publicat al número 49 de *La Nostra Terra*, revista de l'Associació per la Cultura de Mallorca (el mateix 1932), en traducció de Lluís Amorós

durant la República. La *Idea* catalanista agrupava una classe burgesa que llegia el bisbe Torras i el doctor Prat. Per a n'Esterlich, els d'Esquerra Republicana no eren els seus i els tractava d'oportunistes, «poble no disciplinat, manyoc de concupiscències» i s'aferrava a posicions conservadores i filofeixistes. Què podia fer, si no?

Paneuropa i iberisme

Les «lectures europees» (S. Coll-Vinent), les degué iniciar amb autèntica voracitat, els anys 1918-1920, com a activista cultural d'en Cambó. La Setmana de la Saviesa, convocada la Pasqua de 1931 per Joan Estelrich sota el patronatge del comte Hermann von Keyserling, va reunir a Formentor R. Gómez de la Serna, J. Pla, M. de Riquer, J. M. Sagarra i C. Soldevila. El convocant, amb el temps, esdevindria un ambaixador poliglota, agosarat i mundà que al Budapest de 1936 alternava amb S. de Madariaga, P. Valéry, J. Piaget, J. Huizinga i Th. Mann. Després, a Buenos Aires, a la primavera austral del mateix any, dialogava amb J. Maritain, F. T. Marinetti, J. Romain, G. Duhamel i S. Zweig que l'acuitaven amb preguntes sobre la situació d'Espanya.

El seu «espiritualisme» inicial amb un rerefons conservador i reaccionari de *senyor* ciutadellenc va entrar en crisi, el 1918, quan va renegar del seu «jansenisme rabiós» i acabà invocant Nietzsche o Kierkegaard, traduïts al francès o l'italià o anostrats a través de l'amic Alfred Hess. N'Estelrich presumia de mantenir-se «espiritual» al marge de la fe religiosa. Els filòsofs francesos É. Boutroux i H. Bergson l'orientaren en el seu maremàgnum, mentre que el vuitcentista G. Leopardi li subministrava el toc líric, sentimental i pessimista, quan havia mobilitzat els companys mallorquins per traduir-lo i publicar-lo a la col·lecció Minerva.⁶

A la Paneuropa, no inventada, però sí introduïda per Xènius, el nostre personatge s'hi sentia còmode i fou en aquest terreny un xic metafísic on va topar amb en Josep Pla,⁷ antic amic, que li retragué que, acabada la II guerra mundial, encara predicàs o deploràs l'Europa d'entreguerres. *L'ahir* ja s'havia dissolt, el 1946. El pessimisme de n'Estelrich xocava amb l'optimisme pragmàtic o «populista» d'en Pla, els *Dietaris* s'oposen a *El quadern gris*, el seriós i solemne figurant no s'adiu amb l'escriptor cínic, sarcàstic, incontinent i murri. La rebentada d'en Pla a *Destino* (1947) —qüestió d'egos?— li va caure ben malament a n'Estelrich que a *Las profe-*

⁶ Curiosament, l'altre Estelrich (Juan Luis) ja s'hi havia avançat

⁷ N'Estelrich, comentant *Cadaqués* d'en Pla, es desfeia en elogis al ponderar el seu «sentiment de la natura» i «la soledat» que reflectia. De tota manera, l'amistat era conjuntural i relativa: sempre el va tractar de *vos*

cías se cumplen (1948) atorgava un testament filosòfic en nom dels «seus» autors. Amb *Els homenots* (1959) l'empordanès va assajar una tardana reparació.

Entre els anys 1919 i 1920, n'Estelrich va fer una brillant incursió a Lisboa, dissertant en portuguès sobre el Joan Maragall iberista. Formant part del seguici d'Ors,⁸ l'enviava F. Cambó que professava un federalisme *sui generis* al que hi havia un possible rerefons colonial. Anys a venir, l'estrenu Fèlix Cucurull, que arribà a publicar a la col·lecció Selecta *Dos pobles ibèrics* (1967) enyorava que Lisboa —o Porto?— fes *pendant* amb Barcelona i els Països Catalans amb Portugal i Galícia en una confederació ibèrica. N'Estelrich hi havia pensat...

La gran por i la girada

El 1936, després de vacil·lacions i entre viatges, Joan Estelrich, com el seu amo Francesc Cambó, es passa als revoltats. Els que tenim més anys i visquérem la gran por ho comprenem i gairebé ho justifiquem. Calia *sobreviure* i la presó o l'assassinat més o menys disfressat de legalitat eren a l'ordre del dia. L'economia de n'Esterich, l'hi ressolia el senyor Cambó que havia optat per Franco: devoció, convicció, conveniència, necessitat? El felanitxer, però, tenia un altre problema: un seu germà, carabiner republicà, condemnat a mort, l'indult del qual va aconseguir el 1939, després de moltes humiliacions i antesales. La por, però, provenia dels dos costats. A París estant, n'Estelrich, acusat de maçó, s'aterria davant el fantasma de la depuració (que comprovava a França) si fracassava el franquisme. Als pocs mesos, tanmateix, havia esdevingut un propagandista del *nuevo régimen*, com els Llorençs mallorquins traïdors i genuflexos Riber i Villalonga. D'altres s'escudaren en la inhibició i l'exili, com R. Sugranyes, C. Cardó i R. Patxot.

El setmanari *Destino*, fundat el 1946 per Ignasi Agustí, fou apostrofat de renegat i botifler pels resistents. Vergés, que n'era el director fàctic, acomboiat per Josep Pla, va aconseguir una certa evolució vers un camuflat catalanisme lligaire. Els articulistes hi podien escriure entre línies superant la censura com si elsensors fossin babaus. La «covardia pactista», més o menys reflectida a les pàgines de la revista, venia a ser un alleujament de «la burgesia catalana, espantada i tremolosa». La por encara era vigent. «Com a català, he de desitjar el triomf del Govern i com a espa-

⁸ Alguns comentaristes —Josep Pla, p. ex.— atribueixen a l'eixida portuguesa el trencament de Xènius amb el felanitxer. D'altres ho retrotrauen a uns cursos frustrats a l'Escola Normal de Barcelona. Jo sospito que ja ho havia temptejat a l'Escola Normal de Palma on es relacionava sovint amb les professores, com relata als *Dietaris*

nyol, el dels sublevats» (*Dietaris*, 20 de juliol de 1936). Encara no havia rebut ordres d'en Cambó que ja s'havia decidit pel franquisme. I n'Estelrich, després de dirigir suculentament subvencionat el diari *España* (1949-1952) des de Tànger, va arribar a ser representant de l'Espanya dictatorial a la UNESCO, cosa que li va permetre reprendre la seva bona vida entre París, el Ritz de Barcelona i el Palace de Madrid. A la seva necrològica de 1958 s'estalvià qualsevol referència anterior a 1936. Era un personatge del *régimen*. Amb la boca petita, havia demanat qualche pic clemència per a la cultura i llengua catalana.

El llegat

Dos felanitxers de la generació actual, en Bartomeu Mestre *Balutxo* i n'Andreu Manresa, han evocat el seu antecessor, un per blasmar-lo —«no fent més que seguir *la Ceba*» i les opinions de *dom* Massot— i l'altre, per enaltir-lo contra la victimització d'un cadàver que qualsevol es creu amb dret de fer-li l'autòpsia.

Joan Estelrich Artigues, membre d'una elit cosmopolita —de la qual no va abjurar mai— es va veure obligat per les dues guerres mundials a reflexionar sobre l'ideal d'Europa. Al final de la segona, albirava la catàstrofe que desembocà en la liquidació del món d'ahir —*Die Welt von Gestern* (1944), llibre pòstum de memòries d'Stefan Zweig,⁹ un austriac que admirava. S'esvaien la cultura liberal, l'esperit europeu, les humanitats paneuropees i la recerca d'una pau justa. Des del punt de vista cultural català, els *Quaderns d'Estudi*, la col·lecció popular Minerva i, sobretot, els clàssics llatins i grecs de la magnífica Fundació Bernat Metge, són fites inesborrables que, sense l'empenta del secretari perpetu d'en Cambó, no existirien.

Quan Esquerra Republicana va agafar el timó de la catalanitat i s'aprovava l'Estatut (1932), n'Estelrich no admetia l'adveniment de les masses i assajava d'aproximar-se al feixisme (1933). Abans —a disgust d'en Cambó— havia proposat mudar el rètol de la Lliga Regionalista pel de Partit Popular Català. Era una premonició? En el moment en què totes les esglésies parroquials de l'estat suportaven el rètol oprobios de *José Antonio Primo de Rivera*, ell fruïa d'un mig exili daurat. El *Dietari de l'Horta* (1946-1948, inèdit) és testimoni que no li anaven malament les coses. Fins i tot reprenia la vella literatura paisatgística de què havia donat un tast, el 1918, a Montuïri.

⁹ Un dels autors més invocats per n'Estelrich era jueu. Una altra de les múltiples contradiccions del nostre personatge

L'obra del felanitxer, massa poc coneguda, feta a empentes o sacsades, és ben consistent, però no desmenteix la part alíquota de pesa i decepció que traspuen els *Dietaris*. Narcisisme, contradicció i dispersió no poden anul·lar la càrrega cultural que poca gent posseïa al seu temps. Deixà de ser catalànic? Diuen —els *Dietaris* en donen fe a bastament— que a la seva «vida interior» mai no va renunciar a la catalanitat, però «visqué en un món que ja no és el nostre», «era diferent».¹⁰ ◀

Carles Cabrera

JOAN PERUCHO O LA RADIOGRAFIA D'UN CONTEXT

Joan Perucho, cendres i diamants. Biografia d'una generació

Julia Guillamon

736 pp., 2015, Barcelona, Galaxia Gutenberg

Julia Guillamon (Barcelona, 1962), escriptor i crític habitual de literatura catalana a les planes del suplement cultural de *La Vanguardia*, des de ben jove s'havia sentit atret per la literatura fantàstica que conreava Joan Perucho i Gutiérrez (Barcelona, 1920-2003). Perucho i Guillamon s'avingueren bastant, i això marcarà positivament el ritme d'aquest llibre, el dotarà de profusió i proximitat i li exigirà un temps de cocció lent: sabem que Guillamon ja s'havia abocat a l'obra de Perucho durant la seva tesi de llicenciatura a la Universitat de Barcelona, que ha fet recerca sobre la seva producció en altres documents, que s'aprofita lícitament de part del material que no havia elaborat expressament per a l'avinentsa perquè pertany a un període que té ben apamat com a estudiós i pel qual es desplaça còmode i desimbolt i que, com a mínim, des del 2001 aquest llibre ja s'anava confegint. D'ençà de la tesina que ja el barrinava; almenys el títol ja el tenia ullat. Va ser aleshores que Perucho mateix li va proposar que, en publicar la tesina —i tot d'una trobà editor, senyal de la forrolla que feia l'autor en aquell moment—, la intitulesin *Joan Perucho, cendres i diamants* i, com que finalment va descartar aquest encapçalament, Guillamon ara el manleva definitivament per a aquesta nova ocasió. L'autor traça en un marge del paper de la literatura catalana la figura complexa, inquieta i escàpola d'aquest *outsider maudit*, traduït a altres llengües i molt valorat de portes enfora però que,

¹⁰ Són frases d'un discurs d'en Joan Pons i Marquès, un supervivent de la seva generació, en el discurs de proclamació de fill il·lustre (1964)